

M. PILAR SENDRA BELTRÁN*

EL CAPBREU D'ELISENDA DE RIUDEPERES (1278)

ABSTRACT

In medieval Catalonia, capbreus (caput breve) were documents that recorded peasant's recognition of a lord's rights and the revenues obtained by his/her agents. They were a primitive mode of account by inventory, created for administrative and fiscal purposes. They represent an important source of information about the medieval economy and social relationships. This article discusses Elisenda de Riudeperes, her people, and the properties she owned, as well as the benefits she obtained from them in the XIII century. It also provides important information concerning place-names and metrology.

ELS CAPBREUS COM A FONT D'INFORMACIÓ: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

El concepte de capbreu queda explícit en la definició que dona l'Enciclopèdia Catalana com aquell document o manual on hom anotava en forma abreujada i en períodes cronològics espaiats, les confessions o reconeixements fets pels emfiteutes als senyors directes, per tal de conservar memòria o prova de la subsistència dels drets dominicals.¹

Encara que té el seu origen en els políptics altmedievals, el capbreu és un document que no arriba a la seva maduresa com a instrument bàsic d'administració del domini senyorial fins als anys centrals de l'edat mitjana, quan es converteix en una eina necessària per dilucidar periòdicament què té cadascú i què deu al senyor.² Els llevadors de censos i capbreus es presenten com el resultat per escrit d'una infor-

* Arxiu Històric Provincial del Franciscans de Catalunya (A.H.P.F.C.)

1. Vegi's Capbreu, dins *Gran Enciclopèdia Catalana*, Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona, 1992, pàg. 204

2. OLIVER, J.: Llavorsí. Dels orígens al capbreu de 1669. Pagès Editors, Col·lecció Pallars. Lleida, 2000, pàg. 13

mació obtinguda per transmissió oral. Els capbreus coneixen la seva eclosió a partir de mitjan segle XII, tot i que encara no es coneix bé l'evolució que experimenten fins a enllaçar amb els capbreus notariais del segle XIV i posteriors.³

Els capbreus, com a font d'informació, són una eina molt útil per ajudar-nos a entendre millor l'economia i la societat de l'època medieval i moderna. En concret, l'organització del camp i les relacions senyors-vassalls, que obeeixen, entre altres coses, a l'exercici del poder dels forts sobre els febles i al pagament de censos i prestacions anuals sobre les cases i terres que aquests últims treballaven. El titular de la terra gaudia del domini directe, mentre que el pagès, posseïa el domini útil de manera hereditària, i li donava una contraprestació, que es traduïa en uns canons periòdics. El senyor controlava els seus ingressos i propietats mitjançant els capbreus, documents on estaven llistats els masos, els pagesos i les quantitats a entregar per l'obligació que tenien establerta amb ell.

També eren útils quan es produïa un canvi de senyor titular, per raó de mort, de traspàs de potestat a un tercer, o simplement per motiu de plet judicial degut a raons de cobrament de censos. En totes aquestes situacions, disposar d'un document escrit que justificués el que ja se sabia per tradició oral, era sempre un estalvi de temps i problemes.

Les dades que s'hi poden recollir, tant de caire onomàstic com demogràfic, toponímic o econòmic (tipologies de productes, censos, mesures, etc.) ens poden ajudar a perfilar, amb més o menys detall, un mapa socio-econòmic de la zona estudiada, alhora que contribuir a l'estudi de la distribució territorial de la propietat a Catalunya a partir de l'època medieval.

La tipologia dels capbreus evolucionà progressivament al llarg de l'època de vigència del règim senyorial.⁴ Els de les primeres èpoques ofereixen poques dades quantificables, limitant-se a enumerar els masos i les prestacions que cadascun d'ells feia al senyor. Per aquest motiu i tenint present l'esmentada brevetat en el nostre cas, tractarem el capbreu de manera analítica, tot procurant enriquir-lo amb altres referències documentals complementàries, anteriors i posteriors a la seva data.

Al llarg del temps, el món dels capbreus a Catalunya ha estat present en la bibliografia d'estudiosos de la història medieval i moderna, tant des d'un vessant fiscal com des d'un econòmic i/o social. Tenim com a punt de partida els treballs realitzats al segle XVI per Francesc Solsona "*Stilus Capibrevandi cum multis questionibus ac aliquibus Regiae audiendit decisionibus, ad rem facientibus...*", i "*Stilus*

3. BENITO MONCLÚS, P.: *Hoc est breve... L'emergència del costum i els orígens de la pràctica de capbreu (segles XI-XIII)* dins Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña Bajomedieval. CSIC, Institución Milá y Fontanals. Barcelona, 1993, pàg. 26

4. MARQUÈS, J. M.: *Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars*. «Estudis d'Història Agrària» 5, Ed. Curial. Barcelona, 1995, pàg. 27.

capibrevando, cum quodam utili clausularum tractatu per ..”; o al segle XVIII, per Jaime Tos y Urgelles “*Tratado de la Cabrevación según el derecho y estilo del Principado de Cataluña. Sus utilidades y efectos, del modo de principiar y seguir las causas de cabrevación.*”. Encara que el referent bibliogràfic per aquest tema i per qüestions agràries i de règim senyorial a la Catalunya medieval ha estat en bona part del segle XX el treball d'Eduardo Hinojosa⁵, és a partir dels anys setanta quan es comencen a realitzar diversos estudis monogràfics, encapçalats pels del Dr. Manuel Riu⁶, en referència concreta als capbreus.

Al llarg dels últims vint anys, s'han anat succeint tot una sèrie de treballs⁷, que han aportat nova informació sobre el tema a través de l'estudi específic de documentació local, la major part d'època baixmedieval i moderna. Aquests són els casos de les valls d'Àneu, l'Espluga de Francolí, Figueres, Palau d'Anglesola, la Canonja, Vilobí d'Onyar, Castellbisbal, Llavorsí, Sant Pere de Rodes, Susterris, Sant Llorenç prop Bagà, Aiguafreda, Santa Maria de la Geltrú, Santa Maria de Montbenet

5. HINOJOSA, E.: *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media. Librería General de Victoriano Suárez. Madrid, 1905.*

6. RIU I RIU, MANUEL: *Els capbreus, font important per a la història socio-econòmica dels senyorius laics i eclesiàstics: dos exemples catalans del segle XVII, referents al monestir cistercenc de Santa Maria de Montbenet (Berga).* «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», 5. Barcelona, 1977.

7. ALONSO, I - PADILLA, J.I. *Àneu a pams. El capbreu de les valls d'Àneu de 1669.* G.R.A.M.P.-U.B. Quaderns del Consell Cultural de les Valls d'Àneu. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1995. BERTRÁN, P.: *El capbreu-llevador de la comanda de Susterris (1378)*, dins «Urgellia», 8. (1986-1987). pàg. 379-419 BÓLÓS, J.: *Dos llevadors del monestir de Sant Llorenç prop Bagà (segles XII i XIII)*. dins «Urgellia», 6. (1983), pàgs. 361-386, CASTILLO EZQUERRA, Mª JOSEP: *Argentona i Vilassar a cavall de dues èpoques*. L'Aixernador Edicions. Col·lecció El Montalt n° 7, Argentona, 1990. CLARAMUNT, S., BÓLÓS, J.: *El capbreu e la comanda de l'Espluga de Francolí del 1558*. Arrels. Centre d'Estudis Locals. Servei de Publicacions del Casal de l'Espluga de Francolí, vol. VII, 1991. CUADRADA, CORAL: *Els capbreus com a font històrica: l'exemple dels capbreus de Mataró i Vilassar (S.XIV)*. V Sessió d'Estudis Mataronins. Museu Arxiu de Santa Maria/Patronat Municipal de Cultura. Mataró, 1989. EGEA CODINA, ANTÓN: *Aspectes de la Figueres del segle XIV centrats en l'estudi d'un capbreu del monestir de Vilabertran de l'any 1343*. Annals de l'IEE n° 26. Figueres, 1993. FELIU I MONFORT, GASPÀR: *L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària. L'exemple del Palau d'Anglesola*. Ier. Col·loqui d'Història Agrària. Institució Alfons El Magnànim, València, 1983. LLOP TOUS, J.; SÁEZ VICENTE, A.: *El capbreu de Masricart*, a “La Canonja: llocs, termes i un capbreu. Centre d'estudis canongins Ponç de Castellví”, La Canonja, 1987. LLOP TOUS, J.: *El creixement urbà a través dels capbreus. La Canonja al s. XVIII*. Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví. Col·lecció El Puxo, 16. La Canonja, 1993. MARQUÈS, JOSEP M.: *Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars*. Estudis d'Història Agrària n° 5, Ed. Curial. Barcelona, 1995. MORAN OCERINJAUREGUI, JOSEP: *Capbreu de Castellbisbal*, Publicacions i Edicions de la UB, Barcelona, 1984. OLIVER, JAUME: *Llavorsí. Dels orígens al capbreu de 1669*. Pagès Editors, Col·lecció Pallars. Lleida, 2000. ORRIOLS, M. LLUÏSA/SORNÍ, XAVIER: *El capbreu de la rectoria de la parroquial església de Santa Maria de la Geltrú de l'any 1495*. Col·lecció Documents i Estudis de l'A.P.G.n° 1, Vilanova i la Geltrú, 1995

(Berga) o la Pobra de Segur, entre d'altres. Així doncs, en base a les anàlisis realitzades en els diferents treballs podrem recopilar una sèrie de característiques comuns per tal de perfilar una visió de conjunt més entenedora sobre l'origen, problemàtica i possible evolució dels capbreus, una tipologia documental certament coneguda, però a la vegada encara amb forces qüestions a resoldre.

EL DOCUMENT

El document que ens ocupa és un pergamí procedent del fons documental de la canònica regular agustiniana de Sant Tomàs de Riudeperes (Osona), fons que es troba actualment quasi bé en la seva totalitat a l'Arxiu Provincial dels Franciscans de Catalunya (A.H.P.F.C.). Es tracta del capbreu de la senyora Elisenda de Riudeperes, l'únic document d'aquesta tipologia conservat al Cartuari de Sant Tomàs de Riudeperes i que pertany a un membre de la família dels Riudeperes, protectors de la canònica.

El pergamí, que es troba en força bon estat de conservació, està escrit en llatí i datat el 16 de març de 1278. Conté una llista de masos amb els seus corresponents censos, la major part en espècie, per raó d'un conjunt de terres situades dins la zona d'influència del castell d'Orís i la parròquia de Sant Marcel de Saderra, territori situat a uns 15-20 km. al nord de la ciutat de Vic i a uns 20-25 km. de la *domus* familiar dels Riudeperes, construïda en el seu temps a l'est de l'esmentada ciutat,⁸ i avui desapareguda.

L'escriptura, realitzada en lletra gòtica del segle XIII, presenta una bona unitat paleogràfica. Si més no, és evident la intervenció de dues mans en la confecció del document. La segona, afegí amb traç més petit i tinta més clara tant el nom de masos no llistats prèviament, com prestacions censuals indefinides amb anterioritat. Seguint aquesta pauta, identifiquem la paraula *vi*, agregada en nou ocasions, i les paraules *ordi* i *fogaces* en una. També s'incorpora la paraula *tasca* i el lliurament de diners en una ocasió.

Al revers del pergamí hi ha dues anotacions diferents: la primera, realitzada per la persona que redactà el document original al segle XIII, diu: *caputbreve domine Elisendis in castro de Oris*. La segona, feta per un dels notaris que enregistren aquest document al segle XVIII, apuntà: *nº 24, 1278*.

Com a fet curiós, observem en el pergamí, de 13,5 x 28,5 cm., una línia de punts foradats a dreta i esquerra i de dalt a baix del document. No tenim molt clar

8. De Riudeperes a Vic són 4-5 km. (d'una a dues hores a peu), de Vic a Gurb són 6-10 km. (mig dia de camí anar i tornar) i de Vic a Torelló són 11-20 km. (un dia de camí anar i tornar): OLLICH, I.: *Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII*, Eumo Editorial. Vic, 1988, pàg. 23.

a què obeeixen, però podrien haver estat originats per trobar-se clavats o cosits en algun lloc. Possiblement actuaria de llista-recordatori de les obligacions contractuals dels propietaris dels masos, i estaria ubicada en un punt visible per fer més fàcil la lectura, tant als interessats, com al batlle que recollia els censos en la data convinguda.

No és el típic capbreu que habitualment trobem en segles posteriors, reconegut i registrat per un notari, on s'especifica amb cura el procés de capbreuació, des de la crida inicial feta a tots els pagesos, fins a les confessions de cadascun d'ells, reconeixent les seves obligacions i prestacions per unes terres, de les que en molts casos inclús detallaven les seves afrontacions. En aquest cas, només disposem d'un llistat de masos i pagaments a la senyora que ostentava el domini directe de les terres.

En el pergamí original no podem identificar el notari que executà el document, perquè té un acabament sobtat, sense referència legal. Aquest fet es corrobora en la còpia notarial datada el 12 de desembre de 1734⁹ realitzada pel notari públic de Vic, Francesc Abadal, encarregat de l'arxiu del Col·legi dels frares Franciscans de Sant Tomàs de Riudeperes.¹⁰ Es tracta d'una còpia literal¹¹ del pergamí original, transcrit en llatí, tot respectant les grafies de les abreviatures indicatives de les quantitats dels censos llistats.

Si més no, en el registre efectuat al *Llibre Mestre de 1723*,¹² on es transcriu el document íntegrament ja catalanitzat, acaba dient: *fou fet dit acte als 20 de febrer de 1278 clos per Arnau sacerdot, qui hoc escripsit*. Posteriorment, en el *Libro de las Rendas 1730*,¹³ on consta un resum del text en català, l'acaba de la manera següent: *rebut en poder d'Arnau¹⁴, sacerdot notari de Sant Tomàs, a 20 de febrer de 1278*.

Una última referència notarial al document, de més bona qualitat ortogràfica, ens remet a un registre denominat *Manual del Arxiu de 1793*⁵, on es fa una còpia

9. Veure Annex 3.

10. Sant Tomàs de Riudeperes, és l'església i edifici conventual del mateix nom, de la canònica agustiniana fundada al segle XI i ubicada molt a prop de la casa forta dels Riudeperes, que va romandre com a tal fins al seu traspass als frares menors el segle XVI. SENDRA BELTRAN, P.: *Al voltant de l'edifici de la canònica regular de Sant Tomàs de Riudeperes*. Barcelona: Revista de Catalunya, n° 137, febrer 1999.

11. Excepte pel que fa al nom d'un dels masos llistats de difícil lectura.

12. A.H.P.F.C. (Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya-Barcelona) *Llibre Mestre de 1723*, fol. 190 n° 17. En aquesta còpia del segle XVIII van transcriure per error una data de febrer.

13. A.H.P.F.C. *Libro de las Rendas - 1730*, fol. 174. En aquesta còpia del segle XVIII van transcriure per error una data de febrer.

14. Arnau de Vilagermà, sacerdot i escriptor de Sant Tomàs de Riudeperes ja surt a la documentació de la canònica el 1274 i podria haver estat el notari d'aquest instrument, donada la relació d'Elisenda de Riudeperes amb Sant Tomàs.

15. Veure Annex 4. En aquesta còpia del segle XVIII van transcriure per error una data de febrer.

integral en català, incloent-hi la transcripció de les mesures dels censos a pagar, que com veurem més endavant, poden crear certa confusió a l'hora de la seva interpretació.

Aquest capbreu ha estat enregistrat varies vegades, al igual que ho han estat el testament d'Elisenda de Riudeperes¹⁶ o el plet que s'originà uns anys després entre Berenguer de Canal, preòsit de la canònica, i Berenguer d'Orís, senyor del castell del mateix nom. Segurament tot això obeeïa a la necessitat dels frares menors, als que fou transferida la institució religiosa el 1560, i els seus successors, regents del convent de Sant Tomàs, de documentar legalment la seva senyoria sobre unes propietats i rèdits, que en el seu dia els va llegar la senyora de Riudeperes.

ELS SENYORS DE RIUDEPERES

A partir del segle XI amb la feudalització de la societat, sorgeixen els cavallers, i a molts indrets, el senyor del lloc, que pertany a la petita noblesa, construeix la seva residència rural en un edifici denominat *domus* o casa forta. La casa forta és un element important en les relacions senyor-pagès, ja que és la dipositària del poder local, i d'alguna manera, la que estructura l'hàbitat rural que li depèn. De vegades, la diferència entre el castell (*castrum*), la casa forta (*domus forta*) i la casa del pagès ric no resta gaire clara.¹⁷

Observem un gran creixement d'aquestes senyories de segona cap a la fi del segle XII. Els seus propietaris, els castlans, són els encarregats del senyor del castell i els seus representants en cas d'absència, si més no, no sempre es va poder discernir si es lliurava la senyoria del castell o només la seva castlania. A la Catalunya del segle XIII els castlans tenien part dels drets del seu senyor, pel que fa a rebre rendes i tributs senyorials, arribant inclús a quedar com l'única autoritat del terme en el període de temps que anava entre la mort del senyor i la instauració d'un nou hereu.

La família dels castlans de Riudeperes procedeix de la família dels Amalric, fundadors directes de la canònica de Sant Tomàs¹⁸, edifici situat a l'oest de la *domus* familiar del mateix nom. Tenim referència documental dels Riudeperes des de 1142,

16. Testament d'Elisenda de Riudeperes: A.H.P.F.C. carpeta 12, doc. 428.

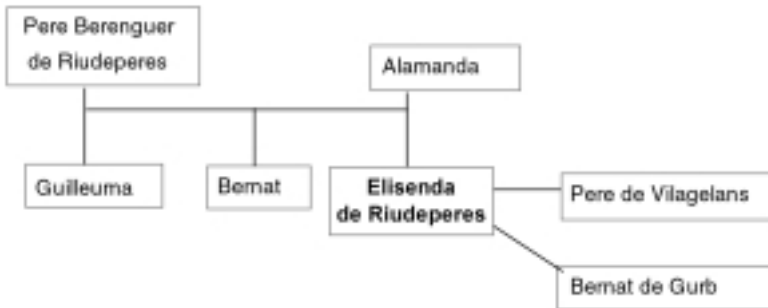
17. BOLÓS, J.: *Castells de la Catalunya Central*, Col·lecció Patrimoni Artístic de la Catalunya Central, 5. Angle Editorial, Fundació Caixa Manresa, 1997, pàg. 106 i 160.

18. Berenguer Amalric i el seu germà Ricard, sagristà de la catedral de Vic, fundaren l'església de Sant Tomàs, que fou consagrada el 1095: VAYREDA, P. *El priorat de Lladó i les seves filials*. Biblioteca Balmes. Barcelona. 1930 pàg. 152; ORDEIG I MATA, R.: *Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes, Anys 1051-1100*. Facultat de Teologia de Barcelona, vol. IX/1. 1984, pàg. 176; CATALUNYA ROMÀNICA. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1984 vol.II. pp. 175.

quan un dels fills de Berenguer Amalric, anomenat Pere Berenguer,¹⁹ s'intitulà “de Riudeperes” en signar un document amb aquest cognom. A partir d'aleshores continuà la nissaga familiar fins a 1359, en què Bernat de Riudeperes i la seva muller Sibíl-la vengueren la casa forta familiar a Ramon d'Alsina²⁰ i tot seguit marxaren de la comarca osonenca, traslladant-se al casal d'Olivet, dins la comarca del Vallés²¹

Com a conseqüència de la fundació i posteriors donacions, la família Riudeperes restà estretament lligada a la institució religiosa i als seus membres. Foren protectors de la canònica, i compartiren en moltes ocasions els beneficis dels dominis territorials que restaven sota la seva jurisdicció senyorial a les terres osonenques. Feren deixes en els seus testaments a l'esmentat convent i disposaren que els seus cossos fossin enterrats al recinte de l'església o dins el seu cementiri. La relació amb la canònica no va ser solament de tipus espiritual, doncs l'església funcionava també com capella familiar, sinó que també ho fou per motius econòmics i materials.

Pel que fa a Elisenda de Riudeperes, senyora del nostre capbreu, sabem que és filla del cavaller Pere Berenguer de Riudeperes i neboda de Ponç de Riudeperes²². Va estar casada²³ en primeres núpcies amb en Pere de Vilagelans i posteriorment amb en Bernat de Gurb. Tenim constància documental de l'existència d'Elisenda entre 1230²⁴ i 1287,²⁵ a més d'un document de 1242 en què apareix com a muller de Pere de Vilagelans.²⁶

Família d'Elisenda de Riudeperes: 1230 (1ª referència) – 1287 (testament)

19. A.H.P.F.C. *Cartulari...*, carpeta 3, doc. 59.

20. A.H.P.F.C. *Cartulari...*, carpeta 19, doc. 667.

21. PLADEVALL, A.: *Taradell. Passat i present d'un terme i vila d'Osona. I. Dels orígens a finals del segle XVIII*. Eumo Editorial/Ajuntament de Taradell. 1995, pàg. 100.

22. A.C.F. (Arxiu Curia Fumada - Vic) - 2, fol.189v, doc.3.

23. A.H.P.F.C. *Cartulari...*, carpeta 13, doc. 481.

24. Venda que fa Elisenda juntament amb el seu pare: A.C.F.-1 fol. 3 doc 2.

25. Testament d'Elisenda de Riudeperes: A.H.P.F.C. *Cartulari...*carpeta 12, doc. 428.

26. A.H.P.F.C. *Cartulari...*, carpeta 8, doc. 233.

La família Vilagelans posseïa la segona fortalesa en importància de la zona i fou l'origen del llinatge del mateix nom, que vers 1320 s'uní a una branca de la família Malla. Foren castlans, entre altres, del castell de Gurb i tingueren gran participació en la història comarcal al llarg dels segles XII i XIII.²⁷

La família Gurb, que també fou prou famosa a Osona, prengué el nom del castell del qual eren simples castlans. Primer residiren al Puig de Granollers i més tard tingueren el seu solar a la casa forta de Mont-ral (*Monte Regali*), documentada des de mitjans del segle XII, en un petit puig, situat prop de la població de Gurb, al nord-oest de la ciutat de Vic. Tingueren una bona part dels seus béns i dominis en feu dels Gurb-Queralt, i més tard del rei.²⁸

Elisenda de Riudeperes donà en el seu testament tots els drets senyoriaus que tenia en els masos capbrevats del castell d'Orís i la parròquia de Sant Marcel de Saderra al preposít de la canònica de Sant Tomàs. Aquest fet originà un plet judicial²⁹ entre el senyor Berenguer d'Orís, i el paborde del convent Berenguer de Canal, doncs mentre el primer reclamava els drets sobre les propietats al voltant del seu lloc de residència, el segon justificava haver-los rebut legalment a la mort de la senyora de Riudeperes, per la qual cosa es convocaren diferents testimonis que respongueren sobre l'antiguitat, tipologia i valor dels censos qüestionats sobre molts dels masos que apareixen al nostre capbreu.

TERRITORI CAPBREVAT

La capbrevació sempre era un reconeixement de domini, exercit sobre unes persones i unes terres vinculades per contractes emfitèutics³⁰. Aquest domini directe s'exercia a Orís i rodalies sobre terres entre la vessant nord del castell i la parròquia de Sant Marcel de Saderra. El castell estava situat en un turó a la zona septentrio-

27. *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. 2ª ed. Vol.8. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1993, pàg.113-114.

28. *GRAN GEOGRAFIA...*, vol.8, pàg. 115.

29. A.H.P.F.C. *Cartulari...*, carpeta 13, doc. 481.

30. Els contractes emfitèutics a Catalunya s'anomenen establiments: TOS Y URGELLES, J.: *Tratado de cabrevación según el derecho y estilo del Principado de Cataluña*. Impremta de Raimundo Martí. Barcelona, 1784. Per aquest contracte, el pagès emfiteuta obtenia una cessió de béns d'exploració agrícola amb l'obligació de prestacions periòdiques, tot pagant una quantitat variable en concepte d'entrada. Les prestacions habituals eren la tasca i un cens anual, que podia ser de capons o gallines. Amb aquestes condicions el pagès també podia repetir el mateix procediment a base de sots-establiments: PUIG I USTRELL, P.: *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*. Fundació Noguera, Col·lecció Acta Notariorum Cataloniae, vol. I, Barcelona, 1993, pàg. 42. BENITO I MONCLÚS, P.: *Contractes agraris i tinença de la terra*, a Història Política, Societat i Cultura als Països Catalans, vol 2, Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1998, pàg. 228.

nal de la Plana de Vic, i encara que fou destruït durant les guerres carlines a mitjan el segle XIX, avui dia conserva importants ruïnes i la planta romànica de l'església de Sant Pere. Del terme del castell se'n té referència des de finals del segle X, quan pertanyia a la casa comtal de Barcelona. Aquestes terres van anar i tornar a mans dels comtes en funció de pactes i acords polítics i familiars³¹.

Els feudataris del castell eren la família dels Orís. El seu primer membre conegut fou Ederic, qui actuà com a vicari comtal del mateix al segle XI. Com que la seva nissaga familiar va ser poc afortunada, el bisbe de Vic Berenguer Sunifred de Lluçà infeudà el castell d'Orís junt amb d'altres l'any 1088 a la mort sense descendència de Pere Amat d'Orís-Manlleu, casat amb Guisla de Queralt. Per tant, el castell d'Orís es trobà en poder dels Gurb-Queralt quan Berenguer Bernat de Queralt féu jurament de fidelitat al comte Ramon Berenguer III per diversos castells entre els quals figurava aquest. En desaparèixer aquesta família, els senyors de Montcada tingueren el castell fins a finals del segle XIV.

Els castlans més coneguts i que adquiriren finalment el senyoriu foren la família Orís, que anà aplegant concessions dels seus senyors, els Montcada. Sembla ser que el 1290 Guilleuma de Montcada llogà a Berenguer d'Orís el castell d'Orís com a franc alou, però no representa que tingués gaire importància aquest reconeixement. El 1296 Bernat de Centelles vengué a Berenguer d'Orís el feu i altres drets propis en el castell que tenia en alou del rei, i el 1303 Guilleuma de Montcada signà la dita venda. Posteriorment el 1394 el comte de Foix vengué a Blanca, muller de Berenguer d'Orís (els feudataris-castlans del castell) els drets que tenia sobre el castell, i els membres de la família Orís passaren de castlans a senyors.

Pel que fa a Saderra, on estava ubicat el mas Puig, comprenia la vall del mateix nom i la parròquia de Sant Marcel. El territori de Saderra estigué des del segle XII sota la protecció dels senyors de Besora.³²

En el capbreu de 1278 es llisten un total de 23 masos dins el terme d'Orís i un en el de Sant Marcel de Saderra, sense que puguem saber l'extensió de les seves propietats (cases, camps, horts, etc.). Les úniques referències a indrets específics són les corresponents al mas de Planes, on s'assenyalen censos afegits per cada honor³³ situat a Culnera, a més d'un cens en diners per cada peça de terra. També es parla de l'honor existent al Coll de Lena, cap al mas de Noguereda, pel qual es lliurà la tasca de la collita.

31. *Catalunya Romànica*, vol. III, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1984, pag. 434.

32. *Gran Geografia ...*, vol 8 pàg.184.

33. L'honor, com a objecte principal, s'entén com algun tipus de terra sense especificar mides ni producció. Podien ser camps, feixes, peces, trossos de terra o també cases: GRACIA I MONT, E.: *Estructura agrària de la Plana de Vic al segle XIV*. Fundació Salvador Vivies i Casajuana. Ed. Dalmau. Barcelona, 1989, pàg. 56.

Hi ha aspectes que sempre s'escaparan al capbreu, com són: si la terra la conreava el mateix propietari o uns arrendataris, quina era la producció existent, els preus que circulaven o la importància de la ramaderia per a l'economia del pagès,³⁴ però afortunadament tenim altres tipologies de documentació complementària per intentar reconstruir, amb molta paciència, els patrimonis familiars, com són els testaments o els instruments notariais de compra-venda.

Totes les propietats estaven situades més al nord de la residència de la senyora Elisenda de Riudeperes, la qual les conservà en senyoria durant més de 40 anys. Com era habitual, el senyor directe disposava en el seu domini d'un batlle, que organitzava la collida i el transport dels productes rebuts com a cens en les dates corresponents. Els batlles que s'encarregaren d'aquesta tasca foren, segons testimonis de l'època³⁵, Ramon de Planaton, rector de l'església de Saderra i Gerald de Pujol amb el seu fill Bernat, de la parròquia d'Orís.

Mentre Elisenda va estar casada amb Pere de Vilagelans visqué a la casa de Vilagelans, a uns 4-5 km. del terme d'Orís, on rebia els censos esmentats. Quan enviduà i es casà amb en Bernat de Gurb, s'instal·là a la *domus* de Mont-ral (*Montí Regalí*),³⁶ on el batlle li traslladà les seves rendes. Novament vídua, passà a residir a la casa familiar dels Riudeperes, on continuà rebent els censos de les propietats fins a la seva mort.

CENSOS I SERVITUDS

El cens era la prestació que feia el pagès emfiteuta al senyor per la cessió del domini útil. El senyor directe rebia les rendes en diferents presentacions: les fixes, o censos, i les proporcionals, que com el seu nom indica, eren una part de la collita, com per exemple el braçatge o la tasca. Amb els censos fixos el senyor s'estalviava el problema de la poca productivitat de la terra en un any de mala collita. A part dels pagaments en espècie, se'n barrejaven d'altres, de tipus servil o els pagaments en diner. Aquests últims ja foren propis dels segles XIII i XIV, quan començà a observar-se el pas del cens en espècie al de diner, fenomen destacat per Hinojosa,³⁷ i corroborat per E. Serra.³⁸

34. FELIU I MONFORT, G.: *L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària. L'exemple del Palau d'Anglesola*. Ier. Col·loqui d'Història Agrària. Institució Alfons El Magnànim, València, 1983, pàg. 215.

35. Testimonis plet judicial: A.H.P.F.C.. Cartulari..., carpeta 13, doc. 481.

36. Antic casal fortificat al terme de Gurb, edificat pels cavallers de Mont-ral al segle XII.

37. HINOJOSA, E.: *El règim señorial...*, pàg. 199.

38. SERRA, E.: *El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe*. Recerques n° 10, Ed. Curial, Barcelona, 1980 pàg. 23 i 25.

Els censos documentats al capbreu de Riudeperes es poden classificar de la següent manera:

Censos fixos:

- productes de la terra: vi, ordi, civada i blat
- productes elaborats: pans i coques
- productes d'origen animal: ous, pernils i gallines.

Censos variables:

- la tasca

Prestacions de tipus servil:

- l'alberga

Censos en moneda:

- diners

A més de les rendes que li pagava cada mas de forma personalitzada, la senyora Elisenda rebia la tercera part de tots els censos del senyoriu d'Orís, pel que feia a blat, pernils, gallines, coques i ous, així com a les albergues dels batlles.

Les quantitats pagades variaven d'uns masos als altres, encara que no hi ha indicatius de valors extrems. Pel que fa al vi, els valors anaven des d'un quartà fins a 5 quaters, sense que això ens digui si un territori capbrevat era més gran o més productiu que un altre. Pel que fa al gra, es mesurava en mitgeres, quarteretes, o mesures parves, per tant, amb els cereals tampoc podem veure si un indret feia un lliurament superior a un altre, doncs totes les mesures són diferents en cada ocasió.

D'acord amb les característiques de la documentació de masos i censos, la lògica dels censos pagats ens dona a entendre que tenien una periodicitat anual, essent efectius, com en tants altres casos, amb motiu de les diverses festes religioses que se celebraven al llarg de l'any, i que tenien a veure amb el temps de les diferents activitats de l'home amb la terra i el seu treball, com la sembra, verema, recol·lecció, matança del porc, etc.. Les més habituals eren per Nadal, Sant Feliu i Sant Pere, Sant Miquel o per la Mare de Déu d'Agost.

En desconèixer l'extensió capbrevada, es plantegen algunes qüestions: el que pagava més era perquè tenia més extensió conreable?. O pot ser que el producte pagador de cens no obeeix a la tipologia de producte conreat pel pagès?. Ara per ara i a la vista de la documentació disponible, les respostes se'ns escapen una mica de les mans. Sens dubte, els censos a pagar vindrien condicionats per l'extensió del mas, la qualitat de la terra i pot ser les condicions senyoriales imposades, i per tant la situació jurídica de cadascun dels masos, segons els pactes efectuats amb els sen-

yors.³⁹ L'arqueologia ens podria ajudar a reconstruir sobre el terreny molts d'aquests masos, que avui dia encara existeixen.

Dins el grup dels productes elaborats pel pagès, les coques (*placentes*) i pans (*fogasses*)⁴⁰ apareixen llistats només una vegada, amb quantitats d'una i dues peces respectivament. Hem de tenir en compte que unes poques fogasses podien ser una càrrega lleugera per a un mas important, però a la vegada un gravamen important per a una família amb dificultats per menjar tot l'any.

Els censos de procedència animal (ous, pernils, capons i gallines) ens indiquen que els masos tenien bestiar de granja (pollastres, gallines i porcs) tant per a la seva alimentació com per a la del senyor a través dels censos. Els porcs eren abundants, encara que més semblats als senglars, i eren alimentats amb productes del bosc i deixalles de la casa. La carn d'aquest animal ha estat considerada com a bàsica en l'alimentació de l'home medieval.⁴¹

Un altre grup de pagaments eren els que anaven en funció de la producció, com és el cas de la *tasca*, només esmentat en una ocasió (honor de *Coll de Lena*), i sense especificar si era de pa i vi, esplets, etc. Corresponia a l'onzena part de la collita que feia el pagès.

Dins l'apartat de prestacions servils estava l'alberga. En un principi era el dret feudal que tenia el senyor d'allotjar-se a casa del seu vassall, si més no, aquest fet evolucionà cap al lliurament per part del pagès d'un cens anual en diners, en aquest cas al batlle.

Finalment, els diners com a forma de satisfer un cens apareixen aquí només en una ocasió, perquè fins aleshores els pagaments en espècie encara eren majoritaris. Tanmateix, aviat veurà el senyor que per molt que les rendes recaptades en espècie li siguin bones per a alimentar-se, no li proporcionen diners en efectiu, element bàsic per a obtenir productes al mercat. Amb el diner, el món baixmedieval incor-

39. El valor general estimat anual que recollia la senyora Riudeperes era equivalent a més de 35 sous: "...quod domina Eligendis de Rivo Pirorum recipiebat, tenebat et possidebat in castro de Orisio et tenuit et recepit, dum vixit, aliquos redditus bladi, vini, gallinarum et pernarum carniarum salsarum et etiam denariorum et placentarum atque ovorum et quod ipsos redditus valebant et hodie valent quolibet anno uno cum altero computato XXXV solidos et plus...". A.H.P.F.C. *Cartulari...* carpeta 13, doc. 481.

40. ALCOVER diu que la fogassa era la peça de pa que el vassall havia de donar al senyor en dies determinats: *Diccionari...* vol. 5 pàg. 939. També era una peça de formatge de forma plana i rodona semblant a la d'un pa, que si és petita pesa menys de 6 lliures i si és grossa en pesa 8: FELIU, G., ALSINA, C., MARQUET, L.: *Diccionari de mesures catalanes*. Ed. Curial. Col. Manuals Curial n° 14. Barcelona, 1996, pàg. 156. Segons Josep Mª Marquès, era una mena de pa que es cou a sota les cendres: *Vilobí d'Onyar...* pàg. 27-52. Com a última accepció, era emprada com a mesura de capacitat per al pagament de censos en gra: CARRERAS CANDI, F.: *Notes dotzenistes d'Ausona*. Miscelanea Històrica Catalana. Vol. II. Barcelona, 1918, pàg.411.

41. OLLICH, I.: *Camp...*, pàg. 38.

porarà el concepte de transacció comercial i revolucionarà les relacions socio-econòmiques fins aleshores existents.

A mitjans del segle XIII els cultius més habituals a la Plana de Vic eren els cereals i la vinya,⁴² encara que aquest últim s'ha abandonat avui dia. A més del blat (forment, espelta), hi havia ordi, sègol, mill, o civada. No sabem el cultiu específic dels masos, ni tan sols si el producte lliurat com a cens era el que en realitat s'hi conreava. Vi, ordi, civada i blat són els productes de la terra que s'anomenen al capbreu, essent el primer d'aquests els que més rendes representà en tots els pagaments. En general, la collita obeeïa a la productivitat del camp, la qual depenia a la vegada de la qualitat de la terra i/o dels factors meteorològics.

De tot l'esmentat anteriorment pensem, tal com diu Jordi Bolós,⁴³ que era molt difícil saber què representava per a l'economia del pagès allò que donava al senyor, doncs hi havia tota una sèrie de factors que podien influir en la situació de la seva economia familiar, com podien ser: el nombre de membres del nucli familiar, la productivitat del camp, l'espai de la seva tinença, la despesa alimentària, etc.

Davant les poques dades quantificables que disposem en aquest limitat capbreu, és interessant centrar-nos una mica més en les mesures emprades en els diferents censos pagadors.

MESURES

Els sistemes de pesos i mesures utilitzats a Catalunya al llarg de l'Edat Mitjana foren força variats. Ja en el seu moment T. Bisson⁴⁴ i posteriorment M. Riu⁴⁵, van fer notar que el sistema de mesura i pes involucrat en els primers comptes fiscals que apareixen a Catalunya tenien un origen divers: romà, germànic, àrab; i que tots ells convivien de forma complexa. Per exemple:

1 quartà	= 4 picotins	= 2 punyeres	= 5,79 litres
1 quartera	= 12 quartans ⁴⁶	= 24 punyeres	= 69,6 litres
1 punyera	= 2 picotins		= 2,8 litres
1 mitgera	= 2 quarteres		= 139 litres

42. OLLICH, I.: *Camp...*, pàg. 35.

43. BOLÓS, J.: *El mas...* pàg. 62-63.

44. BISSON, T.N.: *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. vol I. University of California Press. Los Angeles, 1984, pàg.302-303

45. RIU, M.: *Pesos, mides i mesures a la Catalunya del segle XIII. Aportació al seu estudi*, dins. «Anuari d'Estudis Medievals» 26/2. C.S.I.C. Barcelona, 1996, pàg. 825-826.

46. La quartera tradicional de Barcelona equivalia a 12 quartans, mentre que la quartera antiga de Barcelona s'equiparava a 10 quartans, ó 57,93 l.: FELIU, G.: *Algunes consideracions sobre la metrologia altmedieval catalana*. dins «Acta Historica et Archaeologica Medievalia», 22 (2001) Vol. 2, pàg.149.

Aquesta manca d'uniformitat fa que ens trobem amb problemes de denominacions i equivalències, segons els llocs i èpoques, essent molt difícil poder valorar la realitat amb exactitud.

Pel que fa als àrids, la mesura preferida en general al segle XIII era la quartera, però, també apareix la denominació de la quartera aplicada al vi o el quartà aplicat a l'oli. Segons Carreras i Candi, amb la quartera se mesurava a Osona tant l'ordi com el vi.⁴⁷ Si més no, el capbreu de Riudeperes ens aporta altres referències interessants per a l'estudi de les mesures.

Normalment s'utilitza el volum (en litres) abans que el pes (en kgs.) perquè el volum de cereal sempre és el mateix, però no el pes, que varia. Per això, les equivalències es realitzen a partir de volums. Els següents quadres mostren les mesures més habituals per a àrids i líquids a les comarques de Barcelona⁴⁸:

Àrids:

1 quartà	= 4 picotins	= 5,7 litres
1 quartera	=12 quartans	= 69,5 litres
3 quartans		= 17,4 litres
1 mitgera	= 2 quarteres (Girona)	
1 quartereta	= ?	
1 mesura	= 3 quartans (Osona)	= 18,3 litres

Líquids:

1 quartà	= 8 porrons (vi)	= 7,58 litres
1 quartera	= 2 canates o canades ⁴⁹ (vi)	
1 quarter	= 4 porrons (vi) o 4 quarterons (vi)	
32 quarters	= 1 carga	
8 quarters	= 1 barraló	= 30,5 litres
1 quarta	= 1/4 de quartà	
1 quartà o cortà	=16 quarters	= 4,15 litres (oli)

47. CARRERAS CANDI, F.: *Notes dotzenistes d'ausona*. Miscelania Històrica Catalana, vol. II., Barcelona, 1918, pàg. 411.

48. RIU, M.: *Pesos....* Pàg.834-835 i FELIU, G., ALSINA, C., MARQUET,L: *Diccionari* pàg. 60 i ss.

49. La *canata* era una mesura de capacitat per a vi, que corresponia a la capacitat d'un recipient de fusta del mateix nom per a beure a galet. El seu valor era variable (7,9 l. a la Vall d'Àneu o 13,3, l. a l'Alt Urgell). FELIU, G., ALSINA, C., MARQUET,L: *Diccionari* Pàg. 132

En el *Manual del Arxiu de 1793*,⁵⁰ que recull instruments notarials de la comarca d'Osona, dels segles XII i XIII, entre d'altres, s'indiquen les següents equivalències⁵¹ per a àrids i líquids:

1 cortà o quartà	= 4 <i>punyarons</i> ⁵²
1 quartera	= 8 vuitans ⁵³
1 mitgera (vi)	= 5 <i>corteres</i> o <i>quarteres</i>
1 canada de vi tercenc	= 2 <i>corters</i> o <i>quarters</i>
1 cister de vi	= 8 <i>corters</i> o <i>quarters</i>
1 quartera	= 8 punyeres

Les mesures per a líquids són diferents a les de grans, però moltes vegades els noms es repeteixen i poden crear confusions, inclús entre líquids mateixos, com el vi i l'oli. El vi és el cens més repetit al llarg del capbreu. El trobem als masos de Solanells, Conangle, Ribes, Trencant, Callís, Mambla, Planes, Tora, Portella d'Avall, Reixac, Puig Mir, Era i Comerma. El problema que se'ns presenta a primera vista és degut a la grafia de l'abreviatura utilitzada al pergami original per a indicar la quantitat de producte censat.

Després d'haver-ho valorat detingudament i a la vista dels trasllats del text del pergami original efectuats al segle XVIII, interpretem les grafies de les mesures de vi que hi apareixen, com a quartà / quarta⁵⁴ i quartans / quarters⁵⁵ en plural, tot corroborant la transcripció de 1793 feta en l'annex 4 i la de 1723 feta a l'annex 2. De tota manera, queda oberta la valoració i discussió a la vista del document original adjunt.

Hem de tenir en compte el fet que la majoria de productes que obeïen a cens s'afegiren al document amb posterioritat a la seva emissió original,⁵⁶ excepte pel que fa als masos de Solanells, Angelats, Puig Mir i Era, on des d'un principi restà clara la seva aportació. Això vol dir, que en el moment de la primera redacció estava fixa-

50. *A.H.P.F.C.: Nota de servituts antigues y altres antigallas, quals se han tret de un llibre de conts tingudas en Barcelona per Nostre Monarcha Felip quint, de felis memoria a Manual d'Arxiu de 1793.*

51. *Corter; cortera* i *cortà* són les variants dialectals de *quarter*, *quartera* i *quartà*.

52. El punyeró és una mesura d'àrids que a Vallferrera i Andorra equival a 1/3 de la punyera, és a dir, aproximadament un litre. LLENSA DE GELCEN, S.: *Breve historia de las medidas agrarias de la antigüedad y estudio particular de aquellos cuyo uso es tradicional en Cataluña*. Càmera Oficial Sindical Agraria de Barcelona. Publicaciones Divulgativas n° 12. Barcelona, 1952. pàg. 67

53. El vuità és una mesura de grans equivalent a 1/8 de quartera. FELIU, G., ALSINA, C., MARQUET, L.: *Diccionari ...* pàg 243

54. S'ha d'anar en compte amb les denominacions quartà i quarta, perquè el text de vegades ho sembla barrejar i pot crear confusió.

55. El quarter és la mesura de capacitat per a vi emprada a Catalunya, sobre tot al segle XVI.

56. Tot i que, ara per ara, encara hi han masos llistats sense especificar la tipologia de cens.

da la quantitat a lliurar, però no el producte final. Posteriorment la majoria d'apartats es completaren amb la paraula vi. Possiblement les tipologies de producte es van deixar en blanc per tal d'afegir-se tot seguit, segons les circumstàncies del mas i del producte adequat.

Per exemple, en el mas Tora, la paraula que indica la mesura de cens de vi figura en singular, mentre que el nombre de la mesura és plural. En principi era una unitat, però se'n afegí una altra després, sense canviar el plural de la paraula: quartà/quarters.

També trobem censos mesurats en *pugeres* o punyeres. De tots els masos que tenen els seus deutes amb aquesta mesura (Anglada, Fontferri, Angelats, Sala, Costa o Planes) només el d'Angelats indica el tipus de producte, el vi. La resta, com ha passat en altres ocasions, han quedat en blanc a l'espera d'una mà posterior que ho afegís de manera adient. Malgrat que la punyera és en principi una mesura de capacitat per a àrids,⁵⁷ també s'identifica com una mesura de capacitat per a vi aquí i al Pallars Sobirà, i equival a uns 0,25 litres.⁵⁸ Per a Carreras i Candi, el vi també es mesurava amb la punyera, l'emina i la canada.⁵⁹

Pel que fa als àrids, que són la minoria, es mouen entre l'ordi i la civada, mesurats en *mitgeres*, *quarteretes*⁶⁰ i *mesures parves*⁶¹ (sobre tot l'ordi). L'ordi s'esmenta tres ocasions i la civada només en una.

Finalment, també haurem de tenir en compte que molts llocs gaudien de la seva pròpia mesura, la qual cosa encara fa més complicada la valoració de les equivalències d'àrids o de líquids segons la zona de procedència. Per exemple, les rendes del mas Angelats parlen de *tres quarteretes d'ordi censuals a mesura del castell d'Orís*, segurament perquè tots els indrets es regien per la referència del nucli al que pertanyien (castell, població, mercat, etc.).

Malgrat que encara no podem disposar d'un sistema metrològic plenament fiable, la nova documentació estudiada ens va facilitant més referències directes, amb les quals poder elaborar equivalències més aproximades que ens ajudin a entendre les relacions econòmiques existents.

57. Punyera prové etimològicament de puny, i seria la quantitat de gra que pot agafar-se amb les dues mans.

58. FELIU, G., ALSINA, C., MARQUET, L.: *Diccionari...*, pàg. 203-204.

59. CARRERAS CANDI, F.: *Notes...*, pàg. 411.

60. Encara que les *quarteretes* no les hem localitzat en cap altra informació, considerem que són segurament una subdivisió de la quartera, però malauradament no tenim referències documentals sobre les seves equivalències. L'únic que el document indica és que eren a mesura del castell d'Orís, i com era habitual, cada lloc tenia les seves pròpies mesures, la qual cosa fa més difícil saber les correspondències.

61. Mesura de capacitat per a àrids de valor variable segons els llocs.

LA TOPONÍMIA

El capbreu ens proporciona una trentena de topònims, dels quals, una dotzena encara estan vigents avui dia. La resta, malgrat que es poden localitzar en documentació posterior a la data del capbreu, actualment han desaparegut sense deixar-ne un rastre clar. Si més no, encara que ens proporciona noms, ens manca una descripció més detallada, com camins i afrontacions, per a poder identificar la ubicació exacta del territori capbrevat respecte al castell d'Orís.

La major part dels mots deuen el seu nom a l'orografia del terreny on es troben, mentre que un altre grup prové de noms propis de persona (tant del llatí, com del celta o el germànic) o de mots referents a l'habitable.

A continuació presentem tots els masos capbrevats a Orís i Saderra amb informació de caire toponímic, afegint en alguns casos altres dades que hem considerat adients⁶²:

Mas d'*Anglada* = Mas Anglada.

Del llatí *angulus*. Es refereix a l'angle, corba o meandre que es forma en un curs d'aigua (riu).

Mas d'*Area* = Mas Era.

Del llatí *area*, que identificava el pati o cos sense edificar, o també l'era de batre.

Mas d'*Engelats** = Mas Angelats.

Del nom propi germànic *Angilhards*. També es considera de probable etimologia pre-romana *Ingelatus*. Hi ha diversos indrets amb aquest nom al nord-est de Catalunya. Avui dia encara existeix.

Mas de *Calicio* * = Mas Callís.

Del llatí *calliciu*. Un callís és un pas estret, el camí entre dues parets o fileres d'arbres. D'aquest mas descendia Jaume Callís (1370-1434), traductor dels Usatges, i considerat el jurista català més important del segle XV.⁶³ Situat a la vall del riu Ter, avui dia encara existeix.

62. Vegeu: COROMINES, J.: *Onomasticon Cataloniae* (8 vols.). Curial Edicions/La Caixa. Barcelona, 1997; *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. (9 vols.). Curial Ed./La Caixa. Barcelona, 1988; ALCOVER, A.: *Diccionari Català-Valencià-Balear* (10 vols.). Editorial Moll. Palma de Mallorca, 1985.

63. *Gran Geografia...*, vol. 8, pàg.183.

Mas de *Casela* = Mas Casella/Caseres.

Del llatí *casella*, casa petita. La forma antiga *casela*, documentada el 1153, sembla reflectir la pronunciació dels moriscos que confonien *r* i *l*. En la pronunciació cristiana s'identificà com caseres.

Mas de *Comba Erma* = Mas Comerma.

Grafia aglutinada de coma erma. Del llatí *cumba*, depressió o vall petita. El mot erma ens indica un lloc buit i deshabitat. Avui dia encara existeix.

Mas de *Costa* = Mas Costa.

Del llatí *costa*. En les llengües romàniques s'aplica aquesta paraula a les parts laterals o les pendents de l'interior muntanyós i litoral. Es tracta d'un llinatge existent a totes les regions de Catalunya.

Mas de *Font de Conangle* = Mas Conangle.

El mot Conangle pot tenir dues accepcions diferents. Una de caire hidrogràfic o orogràfic: del llatí *angulum*, que junt amb els derivats ha servit per a molts noms de lloc en tombants de cursos d'aigua, etc.. L'altra, conangle, sembla haver designat una mena de cereal o llegum d'origen incert, repetit a diversos llocs d'Osona, terra de molta producció de gra.

Mas de *Fonteferia* = Mas Fontferri

Segons la transcripció feta el 1793 com a Fontferri, ho interpretem com a font del ferro, indicant algun paratge on deuria haver-hi ferro. Una altra versió seria la de Fontferia o Fontfira, descendent semi-popular del llatí *feria* o dia de festa.

Mas de *Mambla** = Mas Mamble.

Del llatí *mammula* o mamelleta. S'aplica a un turó amb forma de mamelleta. Lloc d'origen del llinatge Mambla, després fusionat amb el dels Calbet, de ciutadans honorats.⁶⁴ Situat a la vall del riu Ter, tocant la carretera de Barcelona a Puigcerdà, avui dia encara existeix.

Mas de *Nogereda** = Mas Noguereda.

Etimològicament derivat de noguer, escrit sovint Nogareda. Avui dia encara existeix.

Mas de *Planacio** = Mas Planes o Les Planes.

Del llatí, *planus*, aplicable a un terreny pla o planer. Avui dia encara existeix.

64. *Gran Geografia...*, vol. 8, pàg.183.

Mas de Petri de Podio = Mas Puig.

Del llatí *podium*, que significa plataforma o turó. És un gran casal senyorial, el més ric de la contrada, ubicat al sector de l'esquerra del riu Ter, prop de l'església de Sant Marcel de Saderra. Avui dia, i ja en el segle XVIII, passà a denominar-se l'Espona.⁶⁵

Mas de *Podio Mir* = Mas Puig Mir.

Una part procedeix del llatí *podium*, és a dir, elevació del terreny o turó. I l'altra, Mir, ve etimològicament del nom personal germànic Mirus.

Mas de *Portela inferius* * = Mas Portella (de Vall).

Etimològicament pot procedir de *porta*, significat el lloc situat en el fons de valls acongostades, que donen pas a una entrada. En aquest cas es tracta de l'existent a la part inferior. O pot venir de *portella* o porta petita, pas obert en una tanca o sèquia. Avui dia encara existeix.

Mas de *Rexac* * = Mas Reixac.

Etimologia incerta, segons Alcover; encara que Corominas li dóna un origen celta procedent de *Rixaco*, *Rixiaco* o *Rixiacum*.

Mas *Rossello* = Mas Rosell.

Etimològicament podria explicar-se per derivar de roig "ros, rosset". També podria procedir del nom propi *Rosellus*.

Mas de *Ribes* = Mas Ribes

Del llatí *ripa*, marge d'un riu o extensió d'aigua.

Mas de *Sala superius* = Mas Sala de Munt.

Del germànic *sal*, o cambra gran. També ens indica que aquest territori estava dividit en dos parts, figurant en aquest cas la part de dalt. En català apareix arrelat a la toponímia com a nom de grans masos (casa gran). Avui dia existeix el mas anomenat Les Sales.

Mas *Sirianel* = Mas Serinanell.

Del nom propi llatí *Serinius*. Etimologia de Serinyanell, diminutiu de Serinyà. Avui dia encara existeix.

65. A.H.P.F.C. *Llevador general de rendes y señorías any 1799*, n° 19, pàg. 336.

Mas de Siryia= Mas Serinyà

Aquest mot ha estat de molt difícil lectura en la seva escriptura original. Podriem identificar-lo amb el mas Serinyà, que procedeix del patronímic llatí *Serenianu* o *Serinianu* (derivat de *Serinius*). Avui dia encara existeix.

Mas de *Solanel*s = Mas Solanells

Derivat diminutiu de *solana*, zona geogràfica oriental on toca molt el sol. Avui dia encara existeix.

Mas de *Tora* = Mas Tora.

Té una etimologia incerta. Pot procedir d'un derivat post-antroponímic romà o romànic arcaic o d'un origen hidrogràfic de riu. També s'identifica amb *tora*, és a dir, terraplè o turó.

Mas de *Trencant* = Mas Trencant

Pot ser una aplicació topogràfica, en sentit de bifurcació, aplicat a un indret que se separa del camí major o d'un curs d'aigua.

Altres topònims del text són els següents:

Collo de Lena = Coll de Llena.

Del llatí *collis*, que significa pujol o turó baix; i del mot, possiblement pre-romà, que significa llosa.

Culnera = Culnera.

Mot incert.

Castro de Orisso = castell d'Orís

És nom pre-romà, probablement pre-indoeuropeu pel vessant hispànic.

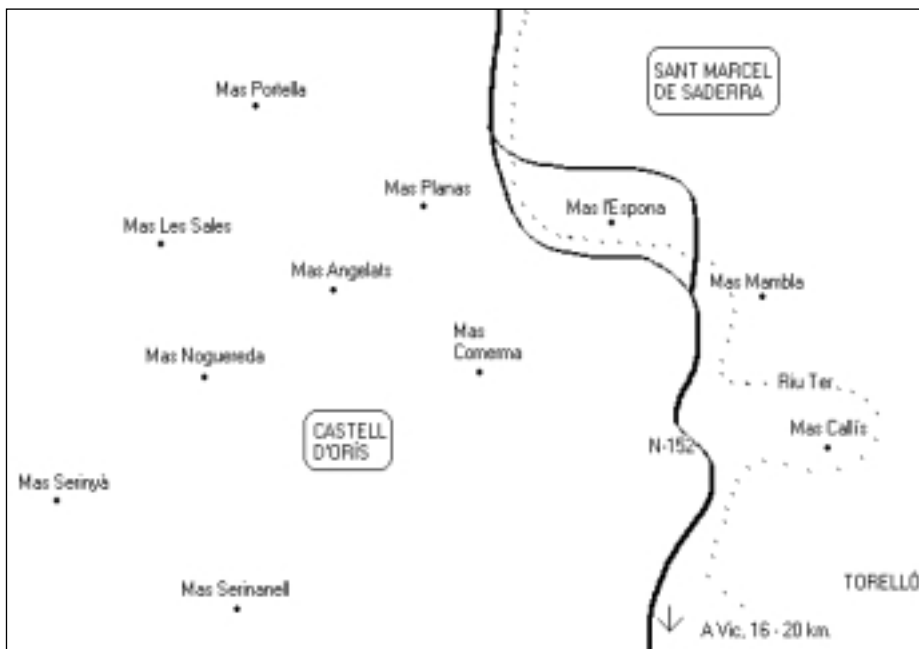
Sant Marçeli de Sadera = Sant Marçel de Saderra

Sembla ser fonèticament que la identitat d'aquest nom és la d'un vell nom ibèric del sud-est de Catalunya (*Seterra*).

(*) Aquests masos apareixen registrats en el fogatge de 1497.⁶⁶

66. IGLESIAS, J.: *El fogatge de 1497*. Vol. I. Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona, 1992, pàg. 261-262

Amb el creixement del poblament dels segles XII i XIII el nombre de masos augmentà. Els nous masos es formaren a base de rompre terres noves, o bé desdoblant masos antics, que donada la seva ubicació física, afegiren la denominació d'amunt o d'avall. Aquest és el cas de *Portela inferius* o *Sala superius*.

Zona del castell d'Orís i Saderra, amb la ubicació dels masos avui dia existents

ANNEX 1

1278, març, 16

Capbreu dels censos que rep cada any Elisenda de Riudeperes dels masos del castell d'Orís.

A: original en pergami A.H.P.F.C.
 Cartulari Sant Tomàs de Riudeperes n° 394
 Al dors: n° 24 - 1278
 135 x 285 mm.

XVII kalendas aprilis anno Domini MCCLXXVIII.

Hoc est capubreve Domine Elicendis de Riuopirorum de ipsos census quos accipit in quolibet anno in castro de Orisso.

In primis, mansus de Solanels III, quarters vini.

Mansus de Fonte de Conanglo, I quartà vini.⁶⁷

Mansus de Ribes, V quarters vini.

Mansus de Casela, II fogazes.⁶⁸

Mansus Trencant, V quarters vini.⁶⁹

Mansus de Calicio, I quartà vini.⁷⁰

Mansus de Anglada, I^a pugera.

Mansus de Mambla, V quarters vini.⁷¹

Mansus de Planacio, V quarters vini⁷² et I^a pugera et I quartà per ipsum honorem de Culnera et pro quadam pecia terre dat VI denarios de censu.⁷³

Mansus de Engelats, I par capons et I^a placenta et pugera vini et III quarteretes ordeï censuales ad mensuram castrī de Orisio.⁷⁴

Mansus de Portela Inferius, IIII quarters.

Mansus de Sala Superius, I^a pugera.

Mansus de Tora, II quartà vini.⁷⁵

67. vini *afegit en lletra posterior*

68. vini, *mansus de Casela II fogases afegit posteriorment*

69. vini *afegit en lletra posterior*

70. vini *afegit en lletra posterior*

71. vini *afegit en lletra posterior*

72. vini *interlineat i afegit en lletra posterior*

73. et pro quadam pecia terra dat VI diners de censu *interlineat*

74. et III quarteretes ordeï censuales ad mensuram castrī de Orisio *afegit en lletra posterior*

75. vini i una unitat *afegits en lletra posterior*

*Mansus de Rexac, III quarters vini.*⁷⁶

*Mansus de Siryia*⁷⁷, I quartà.

*Mansus de Podio Mir, III mesures*⁷⁸ parves ordeï et quarters vini.

Mansus de Sirianel, I migera ordeï et alia cibarie.

Mansus de Area, I par gallinarum et V quarters vini.

Mansus de Arnau de Negereda, V quarters.

*Item tenent predictos mansos illum honorem de Collo de Lena versus Nogereda et dant inde tascham*⁷⁹.

Mansus Rosello, V quarters.

Mansus de Costa, I pugera.

*Mansus de Comba Erma, I quartà vini.*⁸⁰

Mansus de Fonteferri, I pugera.

*Item accipit terciam partem in hominibus*⁸¹ censibus seniorum de Oris in omni blado et omnes pernīs et in omnes gallines et in omnes placentas. Item in omnes ous et in omnibus albergers⁸² baiulorum. Item accipit in parochia Sancti Marcelli de Sadera. Item Petri de Podio qui est census I par⁸³ capo VI quarters ordeï.⁸⁴

(*Cartulari de Sant Tomàs de Riudeperes. A.H.P.F.C. - Carpeta 11, doc. 393*).

ANNEX 2

Capbreu de totes les rendes que doña Elisendis de Riudeperes rebia de sensos en lo terme y castell de Oris.

Primo en lo mas de Solonells o Sodanells tres quarters de vi,

lo mas Font de Conangle un quartà de vi,

lo mas de Ribes sinch quartans de vi,

lo mas de Casela 2 fogasas,

lo mas Trancat sinch quarters de vi,

76. vini *afegit en lletra posterior*

77. paraula de difícil lectura. A la transcripció notarial feta pel notari Frscsc Abadal, el 1734 ho fa amb el nom d'Uria, mentre que la recollida al *Manual de l'Arxiver de 1793*, ho transcriu com Serriñá. Aquesta segona acepció és la que resta avui dia vigent, donanda l'existència del dit mas als nostres dies

78. *segueix* pareu *ratllat*

79. et dant inde tascham *afegit en lletra posterior*

80. vini *afegit posteriorment*

81. sic al manuscrit

82. albergers; -gers *interlineat i escrit damunt gis ratllat*

83. par *interlineat*

84. ordeï: la -r *afegida en lletra posterior*

lo mas Callis un quarte de vi,
lo mas Anglada una puyera,
lo mas Mamble sinch quarters de vi,
lo mas Planas 10⁸⁵ quarters de vi y una pugera y un quarta per aquell honor de Culnera
y per una pesa de terra 6 diners de sens,
lo mas Angelats un parell de capons y una plasenta y punyera de vi y 3 quarteretes de
ordi sensuals a la mesura del Castell de Oris,
lo mas Portella inferior 4 quarters,
lo mas Sala Superior una pugera,
lo mas Tora 2 quartans de vi,
lo mas Rexach 3 quarters de vi,
lo mas Sirinya un quarta,
lo mas Puig Mir 3 mesures parves de ordi y quartans de vi,
lo mas de Sirinyaell una mitgera de ordi y altre de sivada,
lo mas de Area un parell de gallinas y sinch quarters de vi,
lo mas Arnau de Negereda sinch quarters de vi
y tenen los predits masos aquell honor de Coll de Lena vers Noguereda y fa alli tasca,
lo mas Rosell sinch quarters,
lo mas Costa una pugera,
lo mas Comba erma un quartà de vi,
lo mas de Fonteferría una pugera.
Item rep la tersera part en los homes sencibus senyoratam de Oris en tot lo blat y de tots
los pernils i en totes las gallinas y en totes las placentas y en tots los ous y en tots los alber-
gas baiulorum.
Item rep en la parroquia de Sant Marcel de Saderra. Item de Pera Puig que es sensus
un parell de capons.

Fou fet dit acte als 20 de febrer de 1278 clos per Arnau, sacerdot, qui hoc escripsit.

(A.H.P.F.C., *Llibre Mestre 1723* n° 2-C. fol. 190 n° 17)

ANNEX 3

Attestor et per presentes fidem facio ego Franciscus Abadal, Apostolica et regia ac Reverendissimi domini Vicensis episcopi auctoritatibus notarius publicus Vicensis, regens Archivum publicum monasterii Sancti Thomae de Rivopirorum diocesis Vicensis, necnon etiam scripturas publicas illius receptas et testificatas per diversos notarios iura-

tos dicti monasterii, inter quas sub chalendario inserto invenit quoddam caputbreve in pergamineo scriptum, signatum de n° 17, bene et legaliter custoditum ac conservatum etiam bene, ad instantiam domine Elicsendis de Rivopirorum factum et receptum, de censibus quos dicta domina Elicsendis de Rivopirorum, dum vivebat, recipiebat quolibet accno in castro de Orisio dicte diocesis, nomen cuius notarii ignorat, cuius series noscit. Et est talis videlicet.⁸⁶

“Decimo septimo chalendaris aprilis anno domini Millesimo Ducentesimo septuagesimo octavo [...]”⁸⁷.

Hoc est capud breve de Castro Orisio.”

Ut igitur praemissis alieno calamo scriptis in iudicio stetur firmiterque credatur. Ego idem Franciscus Abadal, notarius et regens supramemoratus calamo proprio hic me subscribo et meum quo utor in papiro.

Regii Sigilli et officio scriptum, eo quia deservit ad opus conventus fratrum minorum Sancti Francisci Collegii Sancti Thome de Rivopirorum habentis regiam concessionem ad utendam pro suis scripturis.

Et supradicto papiro instante Reverendo patre guardiano dicti conventus die XX mensis desembris anni MDCCXXXIII appono sig+num.

(Còpia notarial de 1734 dins el miscel·lani de papers solts a *Censos i tramitacions judicials del convent de Sant Tomàs de Riudeperes*. A.H.P.F.C., Ref. 6/G/2)

ANNEX 4

A 17 de las chalendas de Abril 1278. Es lo capbreu de la señora Elisendis de Riudeperas en lo qual consta que dita señora rep en lo Castell de Oris los censos següents:

*Primo en lo mas Solanelles: 3 corters de vi.
En lo mas Font de Conangle: 1 quartà de vi.
En lo mas Ribas: 5 corters de vi.
En lo mas Casella: 2 cocas.
En lo mas Trancant: 5 corteres de vi.
En lo mas Callís: una quarta de vi.*

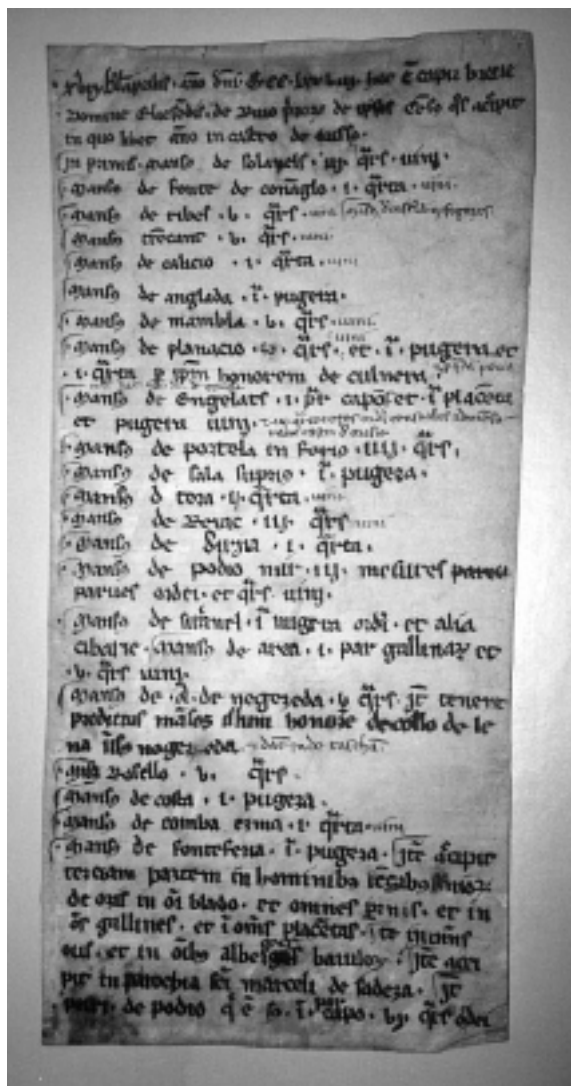
86. segueix el mateix text transcrit anteriorment del pergami original

87. continua còpia del text en llatí igual al pergami anterior, incloses les abreviatures del text

En lo mas Anglada: una puñera.
En lo mas Mambla: sis corters de vi.
En lo mas Planas: sinch corters de vi y una puñera, y una quarta per aquell honor de Culnera y per una pesa de terra: sis diners.
En lo mas Angelats: un parell de capons y una coca y puñera de vi y tres quarteretas de ordi censuals, a mesura del Castell de Orís.
En lo mas Portelladevall: quatre corters.
En lo mas Salademunt: una puñera.
En lo mas Tóra: dos quartas de vi.
En lo mas Reixacho: tres corters de vi.
En lo mas Serriñá: una quarta.
I en lo mas Puigdemir: tres mesuras petites de ordi y corters de vi.
En lo mas Serinanell: una mitjera de ordi y altre de civada.
En lo mas de Area: un parell de gallinas y sinch corters de vi.⁸⁸
Item tenen dits masos aquell honor de Coll de Lena fins a Nuguereda y donan de aquí taxa.
En lo mas Rosell: 5 corters.
En lo mas Costa: 1 puñera.
En lo mas Comaherma: 5 quartas⁸⁹ de vi.
En lo mas de Fontferri: 1 puñera.
Item, reb dita señora la tercera part de los homens, censos dels señors de Orís en tot blat y totas pernas y en totas gallinas y en totas las cocas.
Item en tots los ous y en totas las albergas dels batlles.
Item reb en la parroquia de Sant Marcell de Saderra Pere de Puig, que es de vall un parell de capons sis cortans de ordi.

Consta de dit capbreu en un pergami arxivat y, signat de n° 24.
(A.H.P.F.C. Manual del Arxiu de 1793. N° 12-C-, fol. 321)

88. falta a continuació el següent text: Mas d'Arnau de Neguereda: 5 corters
 89. està equivocac respecte a l'original. Ha de dir 1 quartà

Capbreu d'Elisenda de Riudeperes – 13 març 1278 (135 x 285 mm)